

patriotic education, normative legal documents, patriotic activity, forms of patriotic education, patriotic motives, patriotic values.

Стаття надійшла до редакції 05.09.2018

Ю. В. Шалівська

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНО-МОВЛЕННЕВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Анотація. У статті розкрито сутність провідних понять комунікативно-мовленнєвої площини, що лежать в основі формування комунікативно-мовленнєвої компетентності майбутнього вчителя початкової школи, уточнено їхню характеристику. На основі аналізу різних наукових джерел запропоновано власні трактування дефініцій, що найбільш повно розкривають зміст відповідних понять.

Ключові слова: розвиток, розвиток мовлення, комунікативно-мовленнєвий розвиток, комунікація/спілкування, мовна компетентність, комунікативна компетентність, мовленнєва діяльність, комунікативно-мовленнєва діяльність, комунікативно-мовленнєва компетентність учнів початкової школи.

Постановка проблеми. Сучасна педагогічна освіта України у процесі інтеграції до європейського освітнього простору поступово переорієнтовується на підготовку компетентного педагога-професіонала, який може не лише відтворювати актуальну модель педагогічної діяльності, а й здатний програмувати та здійснювати власну професійну діяльність. Продиктований потребами сьогодення високий рівень вимог до освіти молодших школярів може бути реалізований тільки тоді, коли вчитель початкової школи володітиме сукупністю спеціальних знань, умінь та навичок, якостей, професійним досвідом і нормами поведінки, формування яких здійснюється у закладі вищої освіти та забезпечує можливість успішної мовної і мовленнєвої діяльності учнів у системі початкової освіти. Тому важливим складником професійної компетентності вчителя є комунікативно-мовленнєва компетентність, а одним із першочергових завдань вищої педагогічної освіти – формування комунікативно-мовленнєвої компетентності вчителя, що забезпечить в подальшому успішний розвиток комунікативно-мовленнєвої компетентності учнів початкової школи.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Аналіз широкого кола наукових джерел засвідчив, що в педагогічній науці приділяється значна увага проблемі комунікативно-мовленнєвої підготовки педагогів. Теоретичні й методичні засади формування комунікативно-мовленнєвої

компетентності майбутніх учителів досліджували О. Беляєв, М. Вашуленко, М. В'ятютнев, М. Жинкін, Д. Ізаренков, І. Зимняя, В. Кан-Калик, Т. Ладиженська, Л. Мацько, Н. Пашківська, М. Пентиліук, В. Підгурська, Л. Савенкова, Г. Сагач, О. Скворцова та інші. Однак зауважимо, що виокремлені наукові дослідження стосуються лише деяких аспектів, не характеризуючи в комплексі дефініцій комунікативно-мовленнєвої компетентності.

Мета статті полягає у розкритті провідних понять професійної площини формування комунікативно-мовленнєвої компетентності майбутнього вчителя початкової школи, що сприятиме розвитку відповідної компетентності в учнів, які потребують окреслення чи уточнення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як основне, нами окреслюється поняття «комунікативно-мовленнєва компетентність учнів початкової школи», у зв'язку з чим розглянемо поняття «розвиток», «розвиток мовлення», «комунікативно-мовленнєвий розвиток», «комунікація/ спілкування», «мовна компетентність», «комунікативна компетентність», «мовленнєва діяльність», «комунікативно-мовленнєва діяльність».

Важливе значення має, насамперед, поняття «розвиток», яке розуміємо як певні видозміни індивіда від простого до складного, від нижчого до вищого в процесі накопичення кількісних змін, що ведуть до якісних перетворень.

Розвиток мовлення визначається як цілеспрямоване формування в дітей/учнів мовленнєвих умінь і навичок, що забезпечують функціонування мовлення відповідно до мовних норм, сформованість мовленнєвої активності, самостійності в оволодінні лінгвістичною інформацією, уміння використовувати різноманітні засоби спілкування [1].

На підставі аналізу наукових праць О. Артемової, А. Богуш, М. Вашуленка, Р. Вовкотруб, Н. Гавриш, В. Казаковської, Г. Коваль, К. Крутій, Л. Кутенко, Н. Луцан, І. Луценко, Л. Михайлової, Л. Піроженко, Н. Сіранчук, В. Собко, Л. Соловець, О. Трифоновой, Л. Федоренко, О. Хорошковської та інших. під розвитком мовлення учнів початкової школи у вузькому значенні розуміємо оволодіння ними сукупністю комунікативно-мовленнєвих умінь, що забезпечують готовність до повноцінного мовленнєвого спілкування в усній та письмовій формах. При цьому знання та вміння з мови та мовознавства становлять для учнів фундамент, на якому відбувається оволодіння комунікативно-мовленнєвими вміннями. У більш широкому значенні розвивати мовлення учнів початкових класів означає вчити їх практично оволодівати різними аспектами мови, вмінням вимовляти, добирати відповідні слова для відображення предметів і явищ дійсності, висловлювати свої думки у зв'язній формі, вільно і правильно, відповідно до вимог шкільної програми, користуватися мовою як засобом спілкування в різних життєвих

ситуаціях.

Визначимося з поняттям «комунікативно-мовленнєвий розвиток», який складає основу категорійного апарату і спрямований на реалізацію завдань навчання, пізнання, спілкування.

Вчені (А. Богуш, М. Вашуленко, Т. Донченко, І. Луценко, В. Мельничайко, Т. Михайловська, А. Нікітіна, М. Пентилюк, Н. Притулик, Л. Скуратівський, В. Сульниченко, О. Федорова, Г. Шелехова) під комунікативно-мовленнєвим розвитком учнів розуміють: формування комунікативно-мовленнєвої компетентності школярів, опанування ними понятійного апарату з комунікативно-мовленнєвого розвитку; розвиток здатності до повноцінного спілкування мовними засобами, оволодіння різними стилями, типами і жанрами мовлення, засвоєння особливостей функціонування мовних одиниць у текстах різних стилів, типів і жанрів мовлення; вироблення в учнів основних видів мовленнєвих (слухати, читати, говорити і писати) та комунікативних умінь; засвоєння учнями властивостей мовлення (логічність, правильність, точність, виразність, багатство, доречність, влучність); формування навичок культури мовлення тощо [4, с. 2–5].

На думку О. Леонтєва, у процесі комунікативно-мовленнєвого розвитку формуються вміння визначати комунікативне завдання (чого я хочу досягти), усвідомлювати своє мовлення, робити його довільної форми і вміти адекватно добирати мовні чи мовленнєві засоби для досягнення поставлених цілей [6, с. 386–387].

За Т. Піроженко, поняття «комунікативно-мовленнєвий розвиток» прийшло на зміну поняттю «мовленнєвий розвиток» і може відбуватись у двох аспектах: а) у практиці довільного мовленнєвого спілкування. Такий розвиток інтуїтивний, неусвідомлений; б) у процесі спеціально спланованого, організованого та керованого навчання [8].

Джерелами комунікативно-мовленнєвого розвитку учнів є спілкування в повсякденному житті зі своїми ровесниками, батьками, спостереження за довколишнім світом, художня література, радіо й телебачення, усна народна творчість, ігрова та навчальна діяльність тощо.

За результатами комунікативно-мовленнєвого розвитку, як зазначають учені (А. Богуш, М. Вашуленко, Г. Демидчик, І. Луценко, Т. Михайловська, Н. Притулик, В. Сульниченко, О. Федорова), учні мають оволодіти вміннями розрізняти усне і письмне мовлення; переказувати тексти; брати участь у розмові, дотримуватись норм етикету у спілкуванні; складати усні та письмові невеликі за обсягом твори на визначену вчителем чи самостійно обрану тему з дотриманням граматичних, орфоепічних, правописних і комунікативно-мовленнєвих умінь, вміти зв'язно висловлюватись.

Для успішного комунікативно-мовленнєвого розвитку необхідним є формування комунікативно-мовленнєвої компетентності, під якою розуміємо здатність мовця забезпечити правильне застосування

вербальних і невербальних засобів з метою ефективної взаємодії з учасниками акту спілкування у будь-якій життєвій ситуації.

Отже, «комунікативно-мовленнєвий розвиток» ми можемо окреслити як процес становлення і формування мовної/мовленнєвої особистості у процесі взаємодії, комунікації і спілкування її з іншими мовцями в різних мовленнєво-комунікативних ситуаціях (спонтанних, навчально-організованих); включення мовця в різні види мовленнєвої діяльності (навчально-мовленнєвої, комунікативно-мовленнєвої, пізнавально-мовленнєвої та ін.), спрямованими на реалізацію завдань навчання, пізнання, спілкування.

У комунікативно-мовленнєвих уміннях важливе значення мають комунікації як смислова частина цього словосполучення. Зауважимо, що в англійській мові відсутнє слово «спілкування», є лише слово «communication», яке розуміють як «спілкування», «зв'язок», «повідомлення», «комунікація». У науковій літературі з огляду на різні підходи до вивчення комунікативних процесів, цілі та завдання дослідників, поняття «комунікація» та «спілкування» розмежовують, як уже зазначалося, вважають комунікацію ширшою за спілкування, розглядають її як одну зі складових спілкування або ототожнюють зі спілкуванням.

Більшість вітчизняних дослідників (Г. Андрєєва, М. Каган, К. Платонов, В. Соковник) розмежовують означені поняття, підкреслюючи, що, на відміну від комунікації, у спілкуванні відображена вся складність реального світу людських відносин з його цінностями і суб'єктивною сутністю. Крім того, якщо в понятті «спілкування» наголошується на взаємному обміні інформацією (діалогічність, взаєморозуміння), то в понятті «комунікація» акцентується лише на передаванні інформації.

Вчені (В. Курбатов, О. Леонтьєв, Ю. Прилюк та ін.), об'єктом дослідження яких став інформаційний обмін у суспільстві, ототожнюють поняття «комунікація» та «спілкування», визначаючи комунікацію як спілкування, взаємодію між людьми. Спільними ознаками, на їхню думку, для обох термінів є співвіднесеність із процесами обміну і передавання інформації, зв'язок з мовою як засобом спілкування і зв'язок із мовленнєвою поведінкою комунікантів [5].

Зважаючи на вищевикладене, розуміємо комунікацію та спілкування як два паралельних процеси, що відбуваються одночасно з соціальною взаємодією. Водночас, комунікацію визначаємо як суто технічний процес, що відповідає за встановлення і підтримання зв'язку між комунікантами, а спілкування – як процес обміну інформацією. Саме від комунікації (як первинного процесу) залежить відбудеться спілкування або не відбудеться. Тому, усе, що стосується комунікації, означимо терміном «комунікаційний», усе, що стосується спілкування – «комунікативний».

Ми підтримуємо думки тих учених, які вважають поняття «комунікація» та «спілкування» самостійними, проте ширшим вбачають останнє. Однак з огляду на наше дослідження, визнаємо комунікацію як особливу комунікативно-мовленнєву діяльність.

Враховуючи, що комунікація і мовлення є термінологічним підґрунтям сформульованих у європейських освітніх документах ключових компетентностей особистості, зосередимо свою увагу також на поняттях компетентнісного характеру і змісту, спробувавши окреслити поняття «мовна компетентність» як суміжне й споріднене в цій групі понять. Не вдаючись до аналізу і переліку всіх описаних у наукових доробках видах компетентностей, схарактеризуємо ті з них, які мають безпосереднє відношення до започаткованого дослідження. А саме: мовна, мовленнєва і комунікативна компетентності/компетенції.

Зазначимо, що термін «мовна компетенція» було введено в науковий обіг Н. Хомським у середині ХХ століття, який семантично протиставлявся автором терміну «використання мови».

Н. Хомський наголошував на тому, що мовна компетенція – це здатність, що є необхідною для виконання певної, здебільшого мовної діяльності, а «мовець-слухач» повинен продукувати і розуміти необмежену кількість речень та мати власну думку про висловлювання [9].

На сьогодні у вітчизняній науці склалася така ситуація: розуміння «мовної компетенції» Н. Хомським учених не задовольняє, натомість термін, що був уведений ним у науковий обіг, залишився і набув неоднозначного трактування. Зазначимо, що формування мовної компетентності не було предметом спеціального дослідження вчених. Наявні погляди щодо дефініції «мовна компетентність» не розчленовують рівень мовленнєвого розвитку особистості і рівень навчання мови, рівень оволодіння мовою як навчальним предметом. Відсутні дослідження, які б доводили вплив навчально-мовленнєвої діяльності на формування мовної компетентності та її місце в комунікативно-мовленнєвій діяльності особистості на різних вікових етапах її розвитку і навчання. Мовну компетентність розуміємо як результат засвоєння й усвідомлення мовних норм, що історично склались у фонетиці, лексиці, орфоєпії, семантиці, стилістиці, та адекватне їх застосування в будь-якій людській діяльності у процесі використання певної мови. Це інтегративне явище, що охоплює цілу низку спеціальних здібностей, знань, умінь, навичок, стратегій і тактик мовної поведінки, настанови щодо успішного здійснення мовленнєвої діяльності в конкретних умовах спілкування [2, с. 170].

Виходячи з аналізу наукової літератури, можемо охарактеризувати мовну компетентність особистості як здатність до мовної діяльності (потенційне знання мови і про мову її реального носія), сформованість мовних умінь та навичок, а також мовну активність як реальне мовлення в реальних умовах.

Мовленнєва компетентність – це комплексне утворення, що вміщує

сукупність відповідних мовленнєвих знань, умінь, навичок та способів мовленнєвої діяльності як здатності адекватно і доречно практично користуватися мовою в конкретних ситуаціях (висловлювати свої думки, бажання, наміри, прохання тощо), використовувати для цього як мовні, так і позамовні (міміка, жести, рухи) та інтонаційні засоби виразності мовлення [2, с. 171].

На підставі аналізу наукової літератури можемо дійти висновку про те, що комунікативна компетентність – це сукупність мовних знань, умінь і навичок, а також здатність до застосування мовних і немовних засобів з метою комунікації, що разом забезпечують компетентнісний характер мови і мовлення особистості.

Елементом мовленнєвого спілкування є спеціалізоване використання мовлення – мовленнєва діяльність. Сучасні вчені (А. Богуш, М. Пентилюк та ін.) визначають мовленнєву діяльність як сукупність психофізичних дій організму людини, що спрямовуються на сприймання і розуміння мовлення або породження його в усній чи письмовій формах [2; 7, с.8–10]. Відповідно до такого визначення виокремлюють чотири види мовленнєвої діяльності, які і лежать в основі процесу мовленнєвої комунікації: два з них продукують текст (кодування інформації) – говоріння, письмо, а інші – слухання і читання – забезпечують сприймання (декодування інформації). Тому ефективність мовленнєвого спілкування залежить від того, наскільки у людини сформовані навички кожного виду мовленнєвої діяльності. Крім того, ступінь сформованості навичок мовленнєвої діяльності служить критерієм оцінки рівня володіння рідною мовою та показником загальної культури людини [3, с. 12].

Виходячи з проаналізованих нами наукових праць, комунікативно-мовленнєву діяльність визначаємо як активний цілеспрямований процес, опосередкований мовою (мовними і немовними засобами виразності), зумовлений ситуаціями спілкування; процес подання і прийому сформованої і сформульованої засобами мови думки, спрямованої на задоволення комунікативно-пізнавальної потреби мовця у процесі спілкування.

Задля здійснення подальшого ефективного комунікативно-мовленнєвого розвитку учнів актуалізації потребує визначення комунікативно-мовленнєвої компетентності учнів початкової школи, яку ми розуміємо як полікомпонентне утворення, що передбачає сформованість різних видів мовленнєвих компетентностей та системи комунікативних умінь, необхідних для успішної навчально-мовленнєвої діяльності відповідно до освітніх засад Державного стандарту початкової освіти.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Ми можемо стверджувати, що ефективність процесу формування комунікативно-мовленнєвої компетентності майбутнього вчителя початкової школи залежить від розуміння студентами сутності провідних понять

комунікативно-мовленнєвої площини та взаємозв'язків між ними, усвідомлення необхідності оволодіти під час навчання у закладі вищої освіти сукупністю спеціальних знань, умінь, навичок та якостей, що сприятимуть здійсненню успішної комунікативно-мовленнєвої діяльності учнів у системі початкової освіти. Перспективу подальшого дослідження вбачаємо в окресленні поняття «професійна підготовка вчителя», що, своєю чергою, передбачає розгляд понять «професійна підготовка», «готовність», «компетентність», «комунікативно-мовленнєва компетентність».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бадер В. І. Удосконалення мовленнєвого розвитку молодших школярів. Педагогіка і психологія. 1998. №4.
2. Богуш А. М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років: монографія. 2-е видання. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2010. 374 с.
3. Гойхман О. Я., Надеина Т. М. Речевая коммуникация: учебник. Москва: ИНФРА-М, 2003. 272 с.
4. Донченко Т. Мовленнєвий розвиток як науково-методична проблема. Дивослово. 2006. № 5. С. 2–5.
5. Конечская В. П. Социология коммуникации: учебник. Москва: Междунар. ун-т Бизнеса и Управления, 1997. 304 с.
6. Леонтьев А. А. Этнопсихология и социальная психология. Язык и речевая деятельность в общей и педагогической психологии: избр. психол. труды. Москва, Воронеж: НПО «МОДЭК», 2001. 448с.
7. Пентилюк М. І. Наукові засади комунікативного спрямування навчання мови. Українська мова і література в школі. 1999. №3. С. 8–10.
8. Пироженко Т. А. Коммуникативно-речевое развитие ребенка: монография. Киев: Нора-принт, 2002. 308 с.
9. Хомский М. Синтаксические структуры. Новое в лингвистике. Москва: Наука, 1962. Вып. 1.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED:

1. Bader V. I. Udoskonalennia movlennievoho rozvytku molodshykh shkoliariv. [Improvement of Speech Development of Junior Pupils] Pedagogika i psykholohiia. 1998. No 4. (in Ukrainian)
2. Bohush A. M. Movlennievi rozvytok ditei vid narodzhennia do 7 rokiv: monohrafiia. 2-e vydannia. [Language Development of Children from Birth to 7 Years: monograph. 2nd edition] Kyiv: Vydavnychiy Dim "Slovo", 2010. 374. (in Ukrainian)
3. Gohman O. Ja., Nadeina T. M. Rechevaja kommunikacija: uchebnik. [Speech Communication: textbook]. Moskva: INFRA-M, 2003. 272 s. (in Russian)

4. Donchenko T. Movlennievi rozvytok yak naukovo-metodychna problema. [Linguistic Development as a Scientific and Methodological Problem] Dyvoslovo. 2006. No 5. S. 2 – 5. (in Ukrainian)
5. Koneckaja V. P. Sociologija komunikacii: uchebnik. [Sociology of Communication: textbook] Moskva: Mezhdunar. un-t Biznesa i Upravljenja, 1997. 304 s. (in Russian)
6. Leont'jev A. A. Jetnopsihologija i social'naja psihologija. [Ethnopsychology and Social Psychology] Jazyk i rechevaja dejatel'nost' v obshhej i pedagogicheskoy psihologii: izbr. psihol. trudy. Moskva, Voronezh: NPO "MODJeK", 2001. 448s. (in Russian)
7. Pentyliuk M. I. Naukovi zasady komunikatyvnoho spriamuvannia navchannia movy [Scientific Principles of Communicative Orientation of Language Learning]. Ukrainska mova i literatura v shkoli. 1999. No3. S. 8 – 10. (in Ukrainian)
8. Pirozhenko T. A. Kommunikativno-rechevoe razvitie rebenka: monografija [Communicative and Speech Development of the Child: monograph]. Kiev: Nora-print, 2002. 308 s. (in Russian)
9. Homskij M. Sintaksicheskie struktury [Syntactic Structures]. Novoe v lingvistike. Moskva: Nauka, 1962. Vyp. 1. (in Russian)

Аннотация. В статье раскрыта сущность ключевых понятий коммуникативно-речевой плоскости, лежащие в основе формирования коммуникативно-речевой компетентности будущего учителя начальной школы, уточнено их характеристику. На основе анализа различных научных источников предложено собственные трактовки дефиниций, наиболее полно раскрывающие содержание соответствующих понятий.

Ключевые слова: развитие, развитие речи, коммуникативно-речевое развитие, коммуникация/общение, языковая компетентность, коммуникативная компетентность, речевая деятельность, коммуникативно-речевая деятельность, коммуникативно-речевая компетентность учащихся начальной школы.

Abstract. The article reveals the essence of the key concepts of the communicative-speaking plane, which underlie the formation of communicative-speech competence of the future teacher of elementary school, their characteristic is revealed or specified. It is proved that the effectiveness of the process of formation of the communicative-speaking competence of the future teacher of elementary school depends on the students' understanding of the essence of the key concepts of the communicative-speaking plane and the interrelationship between them, the awareness of the need to learn while studying in a higher education institution by a set of special knowledge, skills and qualities, contributing to the successful communication and speech activity of students in the system of primary education.

On the basis of the analysis of various scientific sources, it is proposed to

interpret the definitions that most fully disclose the content of the concepts.

Keywords: development, language development, communicative-speech development, communication, linguistic competence, communicative competence, speech activity, communicative-speech activity, communicative and speech competence of pupils of primary school.

Стаття надійшла до редакції 28.09.2018

**Г. В. Шелюк,
О. А. Ярова**

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКЛАДАННЯ МАТЕМАТИКИ: АКТУАЛІЗАЦІЯ ДОСВІДУ ЦЕРКОВНОПАРАФІАЛЬНИХ ШКІЛ (кінець XIX – початок XX ст.)

Анотація. У статті здійснено актуалізацію досвіду церковнопарафіальних шкіл (кінця XIX – початку XX ст.) щодо методичного забезпечення викладання математики. Зокрема, схарактеризовано найбільш популярні підручники й посібники як основу методичного забезпечення церковнопарафіальних шкіл, як-то: О. Гольденберга «Сборник задач и примеров для обучения начальной арифметике» (1897), «Методика начальной арифметики» (1892); О. Воронова «Собрание арифметических задач и примеров для народных училищ» (1883); С. Рачинського «1001 задача для умственного счета» (1892), «Арифметические забавы», «Геометрические забавы» (1901); В. Євтушевського «Сборник арифметических задач и численных примеров для приготовительного и систематического курса» (1903); С. Шохор-Троцького «Сборник упражнений по арифметике для учащихся в народных школах, с методическими указаниями и с приложением: а) списка ответов на задачи «Сборника для учащихся» и б) таблицы для классных упражнений в изустных вычислениях» (1896), «Арифметика для начальных школ» (1903), «Наглядность и наглядные пособия при обучении арифметике» (1904); Т. Лубенця «Арифметический задачник, преимущественно заключающий в себе данные из сельского хозяйства. Целые числа» (1879), «Сборник арифметических задач для начального преподавания Арифметики в народных училищах» (1890), «Сборник арифметических задач, заключающих в себе данные преимущественно из сельского быта» (1904).

З'ясовано, що своєрідність підручників і посібників з математики досліджуваного періоду полягає в комбінації традицій і новаторства, у забезпеченні наступності в розвитку шкільної методичної літератури.

Відображено як позитивні, так і негативні аспекти досліджуваного феномену, схарактеризовано зміни навчально-методичної літератури з математики у цей період, розкрито їхнє педагогічне значення в освітньому